

1923 YILINDAKİ İKTİSAT KONGRESİNİN İSİM KARMAŞASI: İZMİR İKTİSAT KONGRESİ Mİ, TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ Mİ?

Cihan GÜNEŞ¹

Özet

Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminin iktisat tarihi literatüründe en çok incelenen konulardan biri 1923'te yapılan iktisat kongresidir. Fakat bu kongre hem akademik literatürde hem de bürokraside farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bunlar; Türkiye İktisat Kongresi, İzmir İktisat Kongresi ve Birinci İzmir İktisat Kongresi'dir. Resmi tutanakları devlet arşivlerinde bulunmayan 1923 kongresinin gerçek ismi dönemin ulaşılabilen kaynakları incelenerek araştırılmıştır. Dönemin arşiv belgelerinde ve tüm yetkili kişilerin ifadelerinde kongrenin adının "Türkiye İktisat Kongresi" olduğu ortaya çıkmıştır. "İzmir İktisat Kongresi" ifadesi dönemin bazı gazetelerinde yer almış fakat resmi kayıtlara geçmemiştir. Bu yanlış ifade günümüzde de çeşitli şekillerde devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye İktisat Kongresi, İzmir İktisat Kongresi, Erken Cumhuriyet Dönemi.

1923 ECONOMIC CONGRESS NAME CONFUSION: IZMIR ECONOMIC CONGRESS OR ECONOMIC CONGRESS OF TURKEY

Abstract

One of the most studied subjects in the economic history literature of the early Republican period of Turkey is the economic congress held in 1923. However, this congress is referred to by different names both in academic literature and in bureaucracy. These names include the Turkish Economic Congress, the Izmir Economic Congress, and the First Izmir Economic Congress. The real name of the 1923 congress, whose official minutes are not available in the state archives, was investigated by examining the accessible sources of the period. In the archival documents of the period and in the statements of all authorized persons, it was revealed that the name of the congress was "Turkish Economic Congress." The expression "Izmir Economic Congress" appeared in some newspapers of the period but was not included in official records. This incorrect expression continues today in various forms.

Keywords: Turkish Economic Congress, Izmir Economic Congress, Turkey's early republican period

¹ Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü, cgunes@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5773-3721

1. Giriş

Lozan görüşmelerinin kesildiği 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de mesleki temsile dayalı bir iktisat kongresi organize edildi. Türkiye’nin iktisat tarihi üzerine çalışanlar genellikle bu kongreye özel bir önem atfetmektedir. Boratav, sembolik önem taşıyan bir kongre olduğu yorumunu yapmaktadır (Boratav, 2009:45). Kuruç, sınıfsal taleplerin dile getirilmesi açısından bu kongreyi önemli saymaktadır (Kuruç, 2018:253). Çavdar, bu kongrede alınan kararların Türkiye’nin ekonomi politikalarını etkilediğini belirtmektedir (Çavdar, 1982:257). Kazgan, Cumhuriyetin henüz ilan edilmeden toplanan bu kongrenin Yunan işgaline karşı bir tepki olduğunu ifade etmektedir (Kazgan, 2006:56). Toprak’a göre bu kongre yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu yeni dönem iktisadi bağımsızlıktır (Toprak, 2020:179). Akalın tarafından kongre Atatürk dönemi maliye politikalarının dönüm noktalarından biri olarak yorumlanmaktadır (Akalın, 2008:10). Kepenek ve Yentürk’e göre de kongre kararları Lozan’da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde Cumhuriyet döneminin ekonomi politikalarına açıklık getirmektedir (Kepenek, Yentürk, 2001:35). Bu yazarları referans alan birçok çalışma da bu kongrenin önemini vurgulamaktadır. Bu kongrenin öneminin tartışılması bu çalışmanın konusunun dışında olmakla birlikte ilgili kongrenin dikkate değer bir konu olduğu aşıkardır.

28 Mart 1923 tarihli Vatan gazetesinin haberine göre kongre evraklarının Ankara’ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Ökçün, 1968 yılındaki kitabının sunuş yazısında kongre tutanaklarına arşivde ulaşamadığını belirtmiştir. Günümüzde de devlet arşivlerinin veritabanı incelendiğinde kongre tutanaklarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kongrede yapılan tartışmalara ve delegelerin görüşlerine birincil kaynak üzerinden ulaşılamamaktadır. İktisat tarihçilerin büyük önem atfettikleri iktisat kongresinin tutanaklarının arşivde bulunmaması oldukça şaşırtıcıdır. Bu kongrenin içeriğiyle ilgili bildiğimiz bütün bilginin temel kaynağı ise kongre ertesinde yayınlanan "İktisat Esaslarımız" isimli kitaba dayanmaktadır (İktisat Esaslarımız, 1339). Bunun dışında literatürde referans verilen iki temel kaynak vardır. Bunlardan ilki, 1968 yılında Gündüz Ökçün tarafından yazılan “Türkiye İktisat Kongresi” başlıklı kitaptır (Ökçün, 1997). Bu kitapta kongreye ilgili gazete haberleri ve çeşitli belgeler yazar tarafından yorumlanmadan neşredilmiştir. Çeşitli gazete haberleri ve belgeleri neşretmesi sayesinde 1923 kongresi üzerine verilen referansların başucu kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Diğer kitap ise Afet İnan’ın yazdığı “İzmir İktisat Kongresi” başlıklı kitaptır (Afetinan, 1989). Bu kitap kongre ertesinde yayınlanan “İktisat Esaslarımız” başlıklı kongre kararlarını içeren kitabın Osmanlı Türkçesi’nden aynen transkripte edilmiş halidir. İnan, bunu önsöz yazısında belirtmiştir. Literatürdeki araştırmacılardan Ökçün’ü referans alanlar kongreyi “Türkiye İktisat Kongresi” adıyla anarken, İnan’ı referans alanlar ise “İzmir İktisat Kongresi” adıyla anmaktadır. Bu isim farklılığına ilk dikkat çeken kişi olan Tokgöz, bu isimlendirme farklılığından Afet İnan’ı sorumlu tutmaktadır (Tokgöz, 2000:349).

1923 kongresine özel yapılmış lisansüstü tezler incelendiğinde ise beş adet çalışmanın olduğu görülmektedir. Bunlardan üçü; “İzmir İktisat Kongresi” (Aytekin, 2009; Ünlü, 2012; Anıt, 2020), diğer ikisi ise “Birinci İzmir İktisat Kongresi” (Bağdadi, 2010; Türkyılmaz, 2013) adıyla başlıklandırılmıştır.² Böylece 1923’teki iktisat kongresinin literatürde üç farklı şekilde isimlendirildiği görülmektedir; Türkiye İktisat Kongresi, İzmir İktisat Kongresi ve Birinci İzmir İktisat Kongresi. Bir araştırmacı ise makalesinde “Birinci Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi” diyerek her üç isimlendirmeyi de bir araya getirmektedir (Şahinkaya, 2020:42). Bu isim karmaşasının üzerine iki soru ortaya çıkmaktadır. İlki bu kongrenin gerçek adının hangisi olduğudur. İkinci soru ise niçin üç farklı isimle anıldığıdır. Bu araştırmada bu sorular doğrultusunda devlet arşivleri, meclis tutanakları, gazete arşivleri mukayeseli olarak incelenecektir.

2. 1923 Kongresinin Düzenlenmesi

1923 kongresi bilindiği üzere meslek esasına dayanan bir halk kongresi şeklinde 1135 delegenin katılımıyla düzenlenmiştir. Katılımcıları da çoğunlukla iktisatçılar ve uzmanlardan ziyade mesleki temsilcilerden oluşmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında bu kongrenin düzenlenmesinin birçok nedeni vardır. Fakat kongrenin organizasyonunu üstlenen İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) kongre devam ederken gazeteye verdiği bir demeçte kongrenin asıl amacını açıklamaktadır; “*Harpten en yorgun çıkan iktisadiyatımız oldu. İktisadiyat amillerimiz oldu. Binaenaleyh bu iktisadiyat amillerini dinlemek istiyoruz. Bakalım ihtiyaçları nedir? Ne istiyorlar? Hükümetten ne bekliyorlar? Biz de bunları öğrendikten sonra kendilerine tavsiyelerde bulunacağız.*” (Vakit 25.02.1923:3).” Bu kongrenin önceden hazırlanmış bir gündeminin olmaması Trabzon vekili Ali Şükrü Bey tarafından mecliste eleştirilmiştir. Böyle bir yöntem iktisadi sorunlar üzerine ben bir şey düşünmedim, siz düşünün de bana verin demek olduğu Ali Şükrü Bey tarafından belirtilmiş ve eleştirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 05.02.1339:174). Kongre her ne kadar ekonomide özel teşebbüsün sorunlarına çözüm bulma misyonuyla hareket etse de bir sivil toplum girişimi değildir. Ankara hükümetinin organizasyonu olduğu unutulmamalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla kongrenin açık bir gündemi de yoktur. Keza meslek gruplarının aldıkları kararlar da hükümetten talepler görünümündedir.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’e göre yeni dönemin ekonomi sistemi devlet güdümlü piyasa ekonomisidir. Türkleştirilmiş bu yeni sisteme “Yeni Türkiye İktisat Mektebi” adını verir (İktisat Esaslarımız, 1339:73). Kongrede Türkiye’nin nasıl bir ekonomi modelini tercih ettiğinin anlaşılmadığını savunanlar da vardır (Sarç, 1983:389). Hem iktisat vekilinin bu açıklamasına hem de meslek gruplarının kararlarına bakıldığında bu kongrenin bir ekonomi modeli oluşturmak yerine iş hayatına dair gecikmiş talepler

² 1923 kongresini inceleyen müstakil çalışmalar içinde “Türkiye İktisat Kongresi” adını kullanan hiçbir lisansüstü tez bulunmamaktadır.

listesinin oluşturulması şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bu kongrenin hukuki olarak bir yaptırım gücünün bulunmaması meslek gruplarının aldığı kararları da tavsiye niteliğine bürünmek zorunda bırakmıştır. Bu kongrenin dikkat çekici üç temel özelliği vardır; düzenlendiği zaman, düzenlendiği yer ve organizasyon şeklidir. Kongre başladığında savaş yeni bitmiş ve Lozan Antlaşması henüz imzalanmamıştı. Görüşmelerin iktisadi konularda uzlaşamaması gerekçesiyle kesildiği bir ortamda iktisat kongresinin düzenlenmesi bir anlamda iktisadi bağımsızlık mesajı verme niteliği de taşımaktadır. Kongrenin düzenlendiği yer olan İzmir ise savaşın hemen ardından Ankara hükümetinin kontrol altına aldığı en büyük kenttir. Tarih boyunca da ticaret merkezi olmuştur. Ayrıca İzmir'in Yunan işgalinin merkezi olması ve savaşı zaferle bitiren kent olmasıyla da temsili bir önemi vardır. Tüm bu gerekçelerle bir iktisat kongresinin yapılabileceği en uygun yer olduğu düşünülmüştür. Kongrenin diğer dikkat çekici özelliği ise katılımcıların mesleki temsil sistemine göre seçilmeleridir. Dört adet mesleki gruptan temsilciler kongreye katılmıştır; tüccar, sanayi, çiftçi ve işçi grupları. Mesleki gruplarda toplamda 282 adet karar alınmıştır. Bu kararların %45'i Tüccar grubunda, %34'ü Çiftçi grubunda, %12'si İşçi grubunda ve %9'u Sanayi grubundadır.³ Bu mesleki gruplarda bulunan delegelerin ve TBMM'de görevli siyasilere hemen hemen hiçbirinin bu konuyla ilgili hatırat yazmaması ve bu konuyla ilgili beyanat vermemiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Bu durumun istisnalarından biri Ahmet Hamdi Başar'ın Barış Dünyası isimli dergisinin 56. sayısındaki hatıra yazısıdır (Başar, 1966). Kendisi kongre katiplerinden biridir. Hatıra yazısında delegeler arasındaki bazı tartışmaları anlatır. Örneğin; Ödemiş sanayi delegesi Saraçoğlu Şükrü Bey ile yaşadığı fikir ayrılığını ve tartışmalarını ayrıntılı anlatmaktadır. Bu tarzda bilgiler İktisat Esaslarımız isimli kitapta yer almamaktadır. Kongre tutanaklarının kayıp olduğu günümüzde delegelerin tartışmalarını, fikirlerini görebilmek açısından bu tarz bilgiler çok önemlidir fakat başka bir örneği yoktur. Bunun yanı sıra Sovyet Rusya'nın Ankara elçisinin hatırat kitabında da bu kongreden bahsedilmiştir (Aralov, 2010:226-227). Anlattığına göre kendisi ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara elçisi Abilov da bu kongreye davet edilmişlerdir. Bu hatıratın her ikisinin de Gazi Mustafa Kemal'den sonra konuşma yaptığı öğrenilmektedir. Bu konuşma metni İktisat Esaslarımız isimli kitapta yer almamaktadır. Fakat bu hatıratın konuşma içeriği hakkında bilgi alınabilmektedir.

3. İsim Karmaşası: İzmir İktisat Kongresi mi, Türkiye İktisat Kongresi mi

1923 kongresi üzerine araştırmacıların referans aldığı iki temel kitaptan ilki 1968'de Gündüz Ökçün tarafından yazılmıştı. Afet İnan'ın kitabı ise 14 yıl sonra 1982 yılında yayınlanmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasında yer alan ve başkanlığını da yapmış olan İnan'ın uzun yıllar 1923 kongresi üzerine müstakil bir çalışma

³ Bu hesaplama kongrede bulunan "İktisat Esaslarımız" isimli kitapta yer alan meslek gruplarının aldıkları kararlar dikkate alınarak yapılmıştır.

hazırlamayı düşünmemesi ve 80’li yılların başında bu işe girişmesi dikkat çekicidir. Bu kitap, 43. Türkiye Hükümeti’nin ilan ettiği 24 Ocak Kararları’nın yarattığı serbest piyasacı kalkınma politikasından sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. 1923 kongresi devlet güdümlü piyasa ekonomisini kalkınma modeli olarak önerirken 24 Ocak Kararları’nın önerdiği serbest piyasa modelinin de anti tezini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 24 Ocak Kararları, devletin 1923 kongresinden itibaren uyguladığı devlet güdümlü ekonomi politikasının (İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in ifadesiyle Yeni Türkiye İktisat Mektebi’nin) sona erdiğini ilan etmektedir. Yeni ekonomi politikasına geçilirken bunun kamuoyunda meşruiyetini sağlayabilmek için 1923 kongresine benzer şekilde yeni bir kongre düzenlenmesi uygun görülmüştür. Bu koşullarda Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Turgut Özal başkanlığında 2-7 Kasım 1981’de düzenlenen İkinci İktisat Kongresi organize edilmiştir. Bu kongrenin ikinci olarak adlandırılması 1923 kongresi gibi ekonomi politikasını kurucu ve şekillendirici bir kongre olduğunu vurgulamak içindir. Bu kongrenin tebliğ kitapları incelendiğinde birçok iş adamı, bürokrat, meslek odaları temsilcisi ve bilim adamının konuşma yaptığı anlaşılırken TTK eski başkanı Prof. Dr. Afet İnan’ın kongreye katılmadığı anlaşılmaktadır (2. Türkiye İktisat Kongresi, 1981).⁴ Bunun olası nedeni İnan’ın 1980’lerde dahi ülkenin kurucu ekonomi politikasını savunması olmalıdır. İnan’ın 1980’lerin başında sanayileşmede etatizmi (devletçiliği) savunduğu ve ülkeye kalkınma yöntemi olarak sunduğu kitabının önsöz yazısında görülmektedir (Afetinan, 1989:VII). Dolayısıyla Afet İnan’ın kitabını bu dönemde yayınlamasının ekonomi politikasında bir öze dönüşü (yani devlet güdümlü piyasa ekonomisini) hatırlatma olduğu söylenebilir.

Literatürde Ökçün’ü referans alan çalışmalar kongrenin adını “Türkiye İktisat Kongresi” ismiyle anarken, İnan’ı referans alanlar “İzmir İktisat Kongresi” ismini kullanmaktadır. Örneğin 2008 yılında çok yazarlı olarak yayınlanan “Türkiye’nin Ekonomi-Politiği 1923-2007” başlıklı kitapta bazı yazarlar “İzmir İktisat Kongresi” ifadesini kullanırken bazı yazarlar “Türkiye İktisat Kongresi” ifadesini kullanmaktadır. Bu konudaki isim karmaşıklığının giderilmesi gereklidir. Kongre ismindeki “İzmir” ifadesi kongrenin bölgesel bir nitelik taşıdığı izlenimi yaratırken, “Türkiye” başlığıyla ifade edilmesi bölgesel olmayan ve daha kapsayıcı kararlar bütünü olduğu izlenimi yaratmaktadır. Bunların hepsinden daha önemlisi ilgili kongrenin kendisini hangi isimle ifade ettiğidir. Bu konuda kongre tutanaklarının kayıp olduğu koşullar altında eldeki tek kaynak İktisat Esaslarımız isimli kitaptır. Kongre kararlarını içeren bu kitap 1923’te Kazım Karabekir tarafından bastırılır. Kongrede kâtip olan Ahmet Hamdi Bey (Başar) hatıralarında “*Misak-ı iktisadi kahramanı Kazım Karabekir Paşa, yarattığı bu eserin kılına hiç kimseyi dokundurtmadı. Kendisi bu maddeleri bana dikte ettirdi; adeta ordu kumandanının*

⁴ İnan’ın kongreye katılmaması davet edilmediği veya kendisinin katılmak istemediği anlamında yorumlanabilir.

emir subayına talimat dikte ettirdiği gibi. Vakıa, itiraza kalktım; böyle misak olmaz dedim ama paşaya dinletemedim. (...) Hazırladığı misak-ı iktisadi onun saf emellerini yansıtan bir vesika olarak tarihe geçecektir” şeklinde yazmaktadır (Başar, 2007:152). Keza, kongrede kabul edilen 12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi esasları incelendiğinde, Kazım Karabekir’in açılış konuşmasındaki düşüncelere paralel görüşlerde maddeler bulunduğu görülmektedir. Afet İnan, Cenevre Üniversitesi’nde ekonomi tarihi üzerine çalıştığı 1937 yılında Atatürk tarafından kendisine bu kitabın verildiğini söylemektedir. Bu kitabın Mahmut Esat Bey tarafından 27.08.1339 tarihiyle “*Gazi Paşa’ya Hörmetle*” diye imzalanarak Atatürk’e verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Afet İnan kitabına Atatürk’ün kendi açılış konuşması üzerinde kurşun kalemle bazı cümlelerin altına çizdiği kısımların da görüntüsünü eklemiştir. Fakat kitabın orijinal Osmanlıca tam metni İnan’ın kitabında bulunmamaktadır. İktisat Esaslarımız isimli bu kitabın tam metnine TBMM kütüphanesinde ulaşılabilir. Böylece İnan’ın yayınladığı metni orijinaliyle karşılaştırma imkânı bulunmaktadır.

İnan, sunuş yazısının ilk cümlesinde “*Birinci İzmir İktisat Kongresi’ne ait bu kitabı [İktisat Esaslarımız] yeni harflerle aynen yayınlıyorum*” diyerek kongre adının elde bulunan tek kaynakta “İzmir İktisat Kongresi” olduğu izlenimini veriyor. Fakat İnan’ın kitabındaki Osmanlıca aslından çeviri yapılan kısmın ilk paragrafında kongre adı “Türkiye İktisat Kongresi” ismiyle anılıyor (Afetinan, 1989:19). TBMM kütüphanesindeki “İktisat Esaslarımız” isimli orijinal nüshada da “Türkiye İktisat Kongresi” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Afet İnan’ın kitabının içeriği ile kitap başlığının uyumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Atatürk de açılış konuşmasında ilgili kongreyi “Türkiye İktisat Kongresi” olarak tanımlamaktadır; “*Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ihraz’ı mevki-i bülend edecek bir kongredir.*” (Afetinan, 1989:65; İktisat Esaslarımız, 1339:62). Bununla birlikte 4 Mart Pazar günü saat sabah 11:30’da Kongre Reisi Kazım Karabekir konuşmasının ilk cümlesinde şöyle demektedir; “*Muhterem Arkadaşlar. İlk Türkiye İktisat Kongresi tam muvaffakiyetle işini bitirmiştir.*” (Afetinan, 1989:86; İktisat Esaslarımız, 1339:86). Dolayısıyla kongrenin resmi tutanaklarının bulunmadığı günümüzde hem İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in imzasının bulunduğu hem de Atatürk’ün üzerinde notlar aldığı “İktisat Esaslarımız” isimli kitabın hiçbir yerinde “İzmir İktisat Kongresi” ifadesi yer almamaktadır.

Devlet arşivleri tarandığında ise kongreyle ilgili çok az belge bulunduğu görülmektedir. 4 Şubat tarihinde Trabzon Vekili Ali Şükrü Bey tarafından verilen soru önergesinde İzmir’de büyük bir kongre düzenleneceğini gazetelerde okuduklarını ve bu kongrenin iktisat vekaletince mi yoksa hükümetin mi kararı olduğunu soruluyor (BCA, 5-29-17, 04.02.1923). Bu soru önergesine cevap bizzat İktisat Vekili Mahmut Esat Bey tarafından verilmiştir: “*Türkiye İktisat Kongresi surf İktisat Vekâleti’nin teşebbüs ve teşvikiyle içtima davet edilmiştir. Heyeti Vekilenin bu yolda bir kararı*

yoktur.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 05.02.1339:170). TBMM’deki 12 Şubat görüşmesinde iktisat kongresinin düzenleyicisi Mahmut Esat Bey’in yokluğunda iktisat vekilliğine Nafia Vekili Feyzi Bey’in vekâlet edeceğine dair tezkere çıkarılmıştır; “*Türkiye İktisat Kongresinin İzmir’de içtimai münasebetiyle mahalli mezkûrda hazır bulunacak olan İktisat Vekili Mahmud Esad Beyin avdetine kadar Nafia Vekili Feyzi Beyefendinin İktisat Vekâleti umurunu vekâleten tedvirlerini hususi Heyeti Vekilince tensibedildiği mâruzdur.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 12.02.1339:282-283). Kongrenin bitişinin ardından Kazım Karabekir TBMM’ye 4 Mart’ta telgraf göndermiştir: “*İlk Türkiye İktisat Kongresi on altı günlük harareti mesaisine bugün hüsnü hitam vermiştir. Kongre bu müddet zarfında vatanın istiklal ve inkişafı iktisadisine ait samimi müzakerat ve nafi mukarrerat ittihaz ettiğine kail olmakla bahtiyardır. Umum Türkiye’ye şamil bir hayatı iktisadinin esaslarını tespit eden kongrenin aynı zamanda hissîyat, muhabbet ve sadakatini müttefikan takdim ile kesbi şeref eylerim efendim.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 08.13.1339:46). Karabekir bu telgrafi Türkiye İktisat Kongresi Reisi namıyla imzalamıştır. 10 Mart 1923 tarihli bir başka belgede Kazım Karabekir’den Türkiye İktisat Kongresi Reisi olarak bahsedilmektedir (BCA, 64-431-8, 10.03.1923). Böylece tüm yetkili kişilerce kongrenin adının Türkiye İktisat Kongresi olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Ardından gazete arşivleri değerlendirmeye alınmıştır. 5 Ocak tarihli Vakit gazetesinde Türkiye İktisat Kongresi adıyla büyük bir kongrenin düzenleneceği haberi yapılmıştır (Vakit, 5 Kânunusani 1923:3). Hakimiyeti Milliye gazetesi 6 Şubat tarihli haberinde Türkiye İktisat Kongresi’nin 15 Şubat tarihinde İzmir’de toplanacağı haberini yapmaktadır (İleri, 15.02.1339:1). Suphi Nuri (İleri) 15 Şubat tarihinde İleri gazetesindeki yazısında kongreyi Türk İktisat Kongresi adıyla anmaktadır (İleri, 15.02.1339:1). Tevhid-i Efkâr gazetesi 21 Ocak’ta “*memleketimizde ilk defa toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi*” ifadesiyle haberini yayınlamıştır (Tevhid-i Efkâr, 21 Kânunusani 1923:3). Böylece dönemin kaynaklarında ağırlıklı olarak Türkiye İktisat Kongresi adının kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek ortaya çıkınca akla yeni bir soru gelmektedir; kongre adındaki “İzmir” ifadesi Afet İnan tarafından mı yaratılmıştır? Tokgöz’ün belirttiği gibi bu yanlış ifadeden Afet İnan mı sorumludur? Bir sonraki başlıkta bu soru etüt edilecektir.

4. “İzmir İktisat Kongresi” İfadesinin Kaynağı Nedir

Bazı araştırmacılar 1923 kongresinin İzmir’de düzenlendiği için İzmir İktisat Kongresi adını aldığı ifade etmektedir; “*İzmir İktisat Kongresi 1923 yılında Türkiye tarihinde ilk kez düzenlenmiş ve İzmir’de gerçekleştirildiği için bu adı almıştır.*” (Ünlü, 2012:51). Fakat bu kongrenin isminin yapıldığı şehirden geldiğini teyit eden bir belgeyle karşılaşılmamıştır. İlgili dönemin bazı gazete haberlerinde ise “İzmir İktisat Kongresi” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Örneğin; 29 Ocak tarihli İkdâm gazetesindeki habere göre; *İzmir İktisat Kongresi gayrimüslim iktisadi düşmanlarımızın fevkalade telaşına mucip olmaktadır.* (İkdâm, 29 Kânunusani

1923:2). Yine Mehmet Asım (Us) Vakit gazetesindeki köşe yazısında kongreden “İzmir İktisat Kongresi” namıyla atıf yapmaktadır (Vakit 17 Kânunusani 1923:1). Ahmet Cevdet, İkdâm gazetesindeki yazısında “*İzmir İktisat Kongresi için memleketin her tarafında derin bir alakadarlık gösterilmiştir*” ifadesini kullanmaktadır (İkdâm, 14 Şubat 1923:1). Kongre başladıktan sonra ise Vakit gazetesinde ele alınacak sorunlar hakkında bilgi veriliyor ve habere “*İzmir İktisat Kongresi dün küşad ederek müzakerata başlamıştır*” denilerek başlanıyor (Vakit, 18.02.1923:2). Tanin gazetesindeki habere göre Zonguldak’taki madencileri temsil etmek üzere İzmir İktisat Kongresi’ne temsilci tayin edilmiştir (Tanin, 16.02.1339:4). Yine buna benzer şekilde birçok defa gazete haberlerinde “İzmir İktisat Kongresi” ifadesi geçmektedir (Vakit, 09.02.1923, s.4; İleri, 09.02.1339:3; Vakit, 18.02.1923:2; Tevhid-i Efkâr, 05.02.1923:4; Tevhid-i Efkâr, 12.02.1923:3; İkdâm, 24.02.1923:3).

1922 yılında İstanbul’daki bazı ticaret çevrelerinin bir araya gelerek oluşturduğu Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) 21 Ocak’ta şubat ayında yapılacak iktisat kongresi için kendi içinde bir hazırlık kongresi düzenlemiştir (Vakit, 21 Kânunusani, 1923:3). Bu hazırlık kongresinde İzmir’deki kongreye sunmak üzere birtakım raporlar hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu raporlar İstanbul’daki Türk tüccarlarının isteklerini içermektedir. Bu rapor ve görüşler İzmir’deki kongreye katılmadan önce kitap olarak yayınlanmıştır (İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri, 1339). MTTB’nin hazırladığı kitaptaki görüşlerin İzmir’deki iktisat kongresine önemli ölçüde yansıdığı anlaşılmaktadır. Bu kitabın başında “İzmir İktisat Kongresinin Ehemmiyeti” başlıklı bölümün üst başlığında “Türkiye İktisat Kongresi riyaset-i celilesine Milli Türk Ticaret Birliği’nin Raporu” adını taşımaktadır (İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri, 1339:4). Buradan anlaşıldığı üzere MTTB, kongreyi İzmir İktisat Kongresi diye anarken, kongre başkanlığının adının Türkiye İktisat Kongresi olduğunu teyit etmektedir. Böylece resmi yazışmalarda ve kongreyi düzenleyen hükümet görevlilerinin ifadelerine bakıldığında kongre adının “Türkiye İktisat Kongresi” olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte “İzmir İktisat Kongresi” ifadesi de dönemin matbuatında zaman zaman yer almaktadır. Ulaşılabilen resmi arşiv kayıtlarında bulunmayan bu gayri resmi isimlendirmeyi dönemin matbuatının bulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “İzmir İktisat Kongresi” ifadesinin Tokgöz’ün iddia ettiği üzere Afet İnan tarafından bulunmadığı anlaşılmaktadır. Niçin kongrenin gerçek isminin yerine gayri resmi isimlendirmesini tercih ettiği ise bilinmemektedir.⁵

⁵ Muhtemeldir ki ilk kongreyi serbest piyasayı vurgulayan ikinci kongreden ayırmak için isim farklılaştırmasına gitmiştir.

5. Devamı Niteliğindeki Kongreler

Resmi tutanaklar olmadığından konuşma metinlerini alabileceğimiz tek kaynak olan “İktisat Esaslarımız” isimli kitapta Atatürk’ün konuşma başlığı “*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresindeki İftitahi Nutukları*”dır (İktisat Esaslarımız, 1339:53). Burada “İlk Türkiye İktisat Kongresi” şeklinde bir ifadenin bulunması tutanaklar hazırlanırken devamının geleceğinin düşünüldüğüne işaret eder. Kongre reisi Kazım Karabekir de kapanış konuşmasında “*İlk Türkiye İktisat Kongresi tam muvaffakiyetle işini bitirmiştir*” diyerek bu kongrenin bir başlangıç olduğunu vurgulamıştır. İktisat vekili Mahmut Esat Bey, 9 Ocak’ta Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeçte bu kongrenin aynı zamanda gelecek sene düzenlenecek kongrenin nerede olacağını ve katılacak azanın seçim yönteminin de tespit edeceğini ifade etmektedir (Hakimiyet-i Milliye, 9 Kânunusani 1923:2). Bu örneklerden anlaşılmaktadır ki bu kongrenin ikincisinin de yapılması düşünülmüştür. Fakat Atatürk hayatta iken böyle bir girişimde bulunulmamıştır.⁶ 1930’lardan itibaren piyasa aktörlerine danışma ihtiyacı duyulmadan etatist ekonomi politikasıyla devam edilmiştir. Tek Parti yönetiminin son yıllarında ise yeni bir iktisat kongresi gündeme gelmiştir. Bu kongre Ahmet Hamdi Başar’ın kurduğu İstanbul Tüccar Derneği’nin girişimiyle İstanbul’da 22-27 Kasım 1948’de düzenlenen 1948 Türkiye İktisat Kongresi’dir. 1923 kongresi bizzat hükümet temsilcileri tarafından organize edilirken 1948 kongresi sivil bir girişimle tertip edilmiştir.⁷ 1923 kongresi devlet güdümlü piyasa ekonomisinin önünü açıp zamanla etatist bir politikaya evrilirken, 1948 kongresi Tek Parti yönetiminin ekonomi politikalarına karşı bir duruş sergilemiştir (Sever, 2004:69-70). Tek parti yönetiminin ekonomi politikalarını eleştiren bir kongre ancak Demokrat Parti adıyla muhalefet partisinin kurulduğu ve CHP’nin geleneksel ekonomi politikalarını değiştirmeye başladığı dönemde ortaya çıkabilmiştir. Bütün bunların yanında 1948 kongresinin kendisini ikinci iktisat kongresi olarak da tanımlamamasını ve kamu politikasını etkileme gücünün zayıf olmasını düşünürsek 1923 kongresinin devamı niteliğinde olamayacağı söylenebilir.

İkinci iktisat kongresi, Başbakan yardımcısı Turgut Özal başkanlığında 2-7 Kasım 1981’de yine İzmir’de düzenlenmiştir (2. Türkiye İktisat Kongresi, 1981). Kongrenin adı İkinci Türkiye İktisat Kongresi’dir. Böylece 1923 kongresinin devamı olduğu vurgulanmıştır. Bu kongre 1923 kongresi gibi devlet kuruluşları tarafından (başta Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere) organize edilmiştir. Bu organizasyon isim tercihinde bulunurken 1923 kongresinin ismine sadık kalmıştır. Üçüncü İktisat Kongresi ise 4-7 Haziran 1992’de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman

⁶ 1929 Büyük Buhranı’nın sonrasında düzenlenen 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 Ziraat Kongresi daha küçük ölçekli organizasyonlardır. Bir iktisat kongresi muadili olarak görülmemeleri gerekir.

⁷ Tertip komitesinde İstanbul Tüccar Derneği, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Türkiye İktisatçılar Derneği bulunmuştur.

Demirel ve DPT öncülüğünde yapılmıştır (3. İzmir İktisat Kongresi, 1993). Fakat devletin iktisat kongresi geleneğinin devamı olduğunu vurgulamak isteyen bu kongrenin adı Üçüncü İzmir İktisat Kongresi'dir. 1923 ve 1981 kongrelerinin elde bulunan dokümanları incelendiğinde ilk iki kongrenin adının "Türkiye İktisat Kongresi" olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Birinci ve İkinci İzmir İktisat Kongreleri hiç yapılmamıştır. Bu isimlendirme hatası fark edilmiş olmalıdır ki dördüncü iktisat kongresinde bu isimlendirme düzeltilmiştir. Dördüncü kongre yine Devlet Planlama Teşkilatı öncülüğünde 5-9 Mayıs 2004 tarihinde "2004 Türkiye İktisat Kongresi" adıyla düzenlenmiştir. Açılış konuşmaları kitabının önsözünde bu kongrenin devlet geleneğindeki iktisat kongrelerinin dördüncüsü olduğu vurgulanmıştır (2004 Türkiye İktisat Kongresi). 30 Ekim-1 Kasım 2013 tarihinde ise "Küresel Ekonomik Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi" temasıyla beşinci kongre düzenlenmiş olup tercih edilen isim "Beşinci İzmir İktisat Kongresi" olmuştur. Bu kongre örnekleri bir arada düşünüldüğünde iktisat kongresi geleneğine dair sadece akademide değil zaman zaman devlet hafızasında da isim karmaşıklığının bulunduğu anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

1923 yılında yapılan iktisat kongresinin tutanaklarının hazırlanıp Ankara'ya gönderildiği Ökçün'ün araştırmasında ve gazete haberlerinde mevcuttur. Fakat bu tutanakların Gündüz Ökçün, Afet İnan ve günümüz araştırmacıları tarafından bulunamaması dikkat çekici bir konudur. Delegelerin konuşmalarını, tartışmalarını ve kongreyle ilgili birçok ayrıntıyı öğrenmemizi sağlayacak bu tutanaklar halen ortaya çıkmamıştır. Bu kongre adına ulaşabildiğimiz bilgiler büyük oranda "İktisat Esaslarımız" isimli 91 sayfalık kitaba dayanmaktadır. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının daha sonraki yıllarda bu kongre hakkında hemen hemen hiç beyanat vermemiş olmaları ve 16 gün süren bu kongrede 1135 adet delege bulunurken daha sonraları bu delegelerden hiç kimse ile kongre üzerine bir söyleşi yapılamamış olması da şaşırtıcı bir gerçektir. Dolayısıyla bu kongrenin içeriğiyle ilgili elde bulunan tek kaynak "İktisat Esaslarımız" isimli kitaptır. Bu kitabın bir nüshasını iktisat vekilinin imzalaması ve Atatürk'ün okuyup üzerine notlar alması bir anlamda onaylı bir metin olduğu anlamına gelmektedir. Bu kitap incelendiğinde ve meclis zabıtları, gazete arşivleri ile mukayese edildiğinde kongre adının "Türkiye İktisat Kongresi" olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Açılış konuşmalarını yapan kongre reisi Kazım Karabekir, Gazi Mustafa Kemal ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey tarafından da kongre bu isimle anılmaktadır. Bununla birlikte "İzmir İktisat Kongresi" ifadesi anlaşıldığı kadarıyla dönemin gazetelerinin haber yaparken kullandığı gayriresmi bir isimdir. Bu durumdan dolayı kongre adının "İzmir" olarak ifade edilmesinden Tokgöz'ün ifade ettiği gibi Afet İnan'ın sorumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat Türk Tarih Kurumu başkanlığını yapmış olan Afet İnan'ın kongrenin gerçek ismi yerine dönemin basınında yer alan gayriresmi isimlendirmeyi kullanması, "İzmir İktisat Kongresi" isminin yaygınlaşmasına yol açmıştır. "Birinci İzmir İktisat Kongresi"

ifadesi ise dönemin hiçbir kaynağında geçmemektedir ve ikincisi düzenlendikten sonra yapılan hatalı isimlendirmelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu kongreden bahsedilirken her iki ifadenin de kullanılabilmesi mümkündür. Fakat akademik çalışmalarda mutlaka 1923 kongresinin gerçek adının referans alınması daha doğru bir yaklaşımdır.

Kaynakça

I. Devlet Arşivleri

BCA, 5-29-17, 04.02.1923

BCA, 64-431-8, 10.03.1923

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre: I, İçtima Senesi: 8, 05.02.1339; TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre: I, İçtima Senesi: 8, 12.02.1339; TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 28, Devre: I, İçtima Senesi: 4, 08.03.1339

II. Gazete Arşivi

Hakimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1923; Hakimiyet-i Milliye, 9 Kânunusani 1923

İkdam, 29 Kânunusani 1923; İkdam, 14 Şubat 1923; İkdam, 24 Şubat 1923

İleri, 15 Şubat 1339; İleri, 9 Şubat 1339

Tanin, 16 Şubat 1339

Tevhid-i Efkâr, 21 Kânunusani 1923; Tevhid-i Efkâr, 5 Şubat, 1923; Tevhid-i Efkâr, 12 Şubat 1923

Vakit, 5 Kânunusani 1923; Vakit, 17 Kânunusani 1923; Vakit, 21 Kânunusani, 1923; Vakit, 9 Şubat 1923; Vakit, 18 Şubat 1923; Vakit, 25 Şubat 1923; Vakit, 18 Şubat, 1923

III. Telif Eserler

2. Türkiye İktisat Kongresi, Açılış-Kapanış Oturumları ve Komisyon Raporları, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın no: 1859, 2-7 Kasım 1981

2004 Türkiye İktisat Kongresi, Açılış ve Kapanış Oturumları DPT Yayınları, [Basım yılı belirtilmemiştir.]

3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Açılış Konuşmaları, DPT Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1993

AFETİNAN, A., İzmir İktisat Kongresi, TTK Basımevi, Ankara, 1989

AKALIN, Güneri, Atatürk Dönemi Maliye Politikaları, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, 2008

ANIT, Yüksel, 1930'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Kongresinin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

ARALOV, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2010

AYTEKİN, Ece, İzmir İktisat Kongresi'nden Dünya Ekonomik Bunalımına İzmir'de Tarımsal Etkinlikler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009;

BAĞDADI, Rıfat Erdinç, Birinci İzmir İktisat Kongresi Ekonomik Felsefenin Türk Ekonomisine Yansımalarının Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010

BAŞAR, Ahmet Hamdi, "İzmir İktisat Kongresi", Barış Dünyası, Sayı:55, 1966

BAŞAR, Ahmet Hamdi, Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları 1: Gazi Bana Çok Kızmış, İstanbul Üniversitesi Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007

BORATAV, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, İmge Kitapevi, 13. Baskı, 2009

ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1982

İktisat Esaslarımız, Anadolu Matbaası, İzmir, 1339 [1923]

İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 10 Şubat 1339 [1923]

- KAZGAN, Gülten, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, 12. Baskı, 2001
- KURUÇ, Bilsay, Mustafa Kemal döneminde Ekonomi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2018
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın no:59, 4. Baskı, Ankara, 1997
- SARÇ, Ömer Celal, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, 1983
- SEVER, Murat, Devletçilik Liberalizm Tartışmaları ve İstanbul Tüccar Derneği, Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004
- ŞAHİNKAYA, Serdar, “Birinci Türkiye (İzmir) İktisat Kongresinin Hatırlattıkları”, Tarım ve Mühendislik, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Sayı:131, Ekim-Aralık, 2020
- TOKGÖZ, Erdiñç, Türkiye İktisat Kongresi mi? İzmir İktisat Kongresi mi?, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, 2000
- TOPRAK, Zafer, Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020
- Türkiye'nin Ekonomi-Politiğı 1923-2007, Ed: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, Adem Üzümcü, Orion Kitapevi, Ankara, 2008
- TÜRKYILMAZ, Ubeydullah, Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Hukuki Etkileri, İstanbul Üniversitesi, SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013
- ÜNLÜ, Deniz, İzmir İktisat Kongresi, Kongre Öncesi Ekonomik Görünüm ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Uşak Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2012